

kıldan ince / Nefesten yumuşak yağın bu yağmur” beytinde tekrarlanan “yağmur” kelimesinde olduğu gibi dikkati bir noktaya toplayan, yahut Ziyâ Paşa’nın, “Ey varlığı varı var eden var / Yok yok sana yok demek ne düşvâr” beytindeki sakındırma (ihzâr) ile ve Ali Haydar Bey’in, “Büyüksün ilâhî büyüksün büyük / Büyüklük yanında kalır pek küçük” mısralarındaki heyecana bağlı olan ifadeler bu kısma dahildir. Ayrıca tekdir ve teessürü belirttiği için “tekrîr” adıyla anılan tekrarlarla meydana gelen itnâb da makbul sayılmıştır.

2. İtnâb-ı Mümil. “Biktıran, usandıran uzun söz” demek olan bu tabirle ya manzumedeki vezin doldurma veya gereksiz yere sözü uzatma, söze lüzumsuz kelime veya cümle katma işi kastedilmiştir. Bazı kitaplarda “İtnâb-ı muhil” şeklinde de zikredilen bu terim haşiv, haşv-i kabîh yahut tekrar yoluyla meydana gelen bir üslûp zaafına işaret eder. Sünbülzâde Vehbî’nin, “Harfîr olma zerâfet satma / Sözüne kizb ü dürûğu katma” beytinde “yalan” mânasına gelen “kizb” ve “dürûğ” kelimeleri haşv-i kabîh olarak itnâb-ı mümille örnek gösterilmiştir. “Tatvîl” olarak da adlandırılan bu durumu ifade için II. Meşrutîyet’ten sonra daha çok “İksâr” (إكسار) kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Böyle konuşan ve yazanlara da “müksir” denilmiştir.

3. İtnâb-ı Ma’nevî. Belâgat kitaplarında “haşv-i ma’nevî” şeklinde de yer alan bu itnâb türü “ifadele mânânın farklı lafızlarla tekrarı” şeklinde tarif edilmiştir. “(İtaat kıl) sözüme (olma âsî)” mısraı buna örnektir.

Bazan gerekli ve çok defa câiz görülsün bile itnâbın şair ve edipler arasında pek makbul sayılmadığı Nef’î’nin, “Duâ ile sözü hatm edelim zîrâ hakîkatte / Sözüne gevher olursa yeğdir itnâbından îcâzı” beytinden anlaşılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Muallim Nâci, *İstîlâhât-ı Edebiyye*, İstanbul 1307, s. 36-56; Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-ı Osmâniyye*, İstanbul 1299, s. 116-121; Mehmed Rifat, “İlm-i Meânî”, *Mecâmîu’l-edeb*, İstanbul 1308, s. 224-236; Reşid [Rey], *Nazarîyyât-ı Edebiyye*, İstanbul 1328, I, 27-34; Pakalın, I, 765; II, 106; Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İstanbul 1954, s. 127; Tâhirülmevlevî, *Edebiyat Lûgatı* (nşr. Kemal Edib Kürkçüoğlu), İstanbul 1973, s. 50-51, 76; M. Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, İstanbul 1989, s. 118-123; İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989, I, 517; Nusrettin Bozelli, *Belâgat: Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri*, İstanbul 1993, s. 72-82; “İtnâb”, *TDEA*, V, 36.

MUSTAFA UZUN

İTRÎ EFENDİ, Buhûrîzâde

(ö. 1123/1711)

Türk mûsikisi bestekârı.

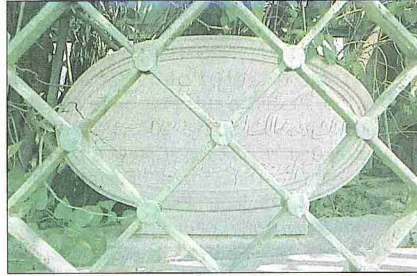
İstanbul’da Mevlânâkapı civarındaki Yayla (eski adıyla Yaylak) semtinde doğdu. Asıl adı Mustafa olup kaynaklarda doğum tarihi hakkında bilgi yoktur. Ancak Rauf Yektâ Bey’in 1640 yılında, Suphi Ezgi’nin ise 1630’da doğduğuna dair tahminleri müellifler tarafından dikkate alınmış ve daha sonraki yayınlarda bu tarihler arasında doğmuş olabileceği kaydedilmiştir. Şiirlerinde kullandığı İtrî mahlası ve Buhûrîzâde lakabıyla tanınmıştır. Bu lakabın kendisine mi ailesine mi ait olduğu bilinmemektedir. Kırım Hanı I. Selim Giray’ın Çatalca’da bulunan çiftliğindeki mûsiki toplantılarında büyük itibar gören İtrî, IV. Mehmed döneminde (1648-1687) sarayda mûsiki hocası ve hânende olarak görev yaptı. Kaynaklarda IV. Mehmed’in onu sık sık saraya davet ederek bestelediği eserleri bizzat kendisinden dinlediği kaydedilmektedir. Hükümdarın huzurunda icra edilen küme fasıllarına hânende olarak katılan İtrî, bu dönemde kendi isteği

üzerine esirciler kethüdâlığı ile görevlendirildi. Onun bu görevi, esirler arasındaki kabiliyetli ve güzel sesli gençleri bulup yetiştirmek ve geldikleri ülkelerin mûsikisi hakkında bilgi edinmek amacıyla istediği rivayet edilmektedir. Şeyhî, Sâlim, Safâyî gibi tezkire müelliflerine göre bu görevde iken, bazı kaynaklara göre ise ayrıldıktan bir süre sonra vefat etmiştir. Vefat tarihi İsmâil Belîğ, Şeyhî ve Sâlim gibi dönemine daha yakın kaynaklarda 1123 (1711), Esad Efendi ve Müstakimzâde gibi diğer bazı kaynaklarda 1124 (1712) olarak verilmektedir. Ekrem Karadeniz, onun vefatına dair tarih kıtasındaki mısraın 1143 (1730-31) yılını vermesi gerektiğini, ancak bir kelimenin yazım hatasından dolayı bu yanlışlığın daha ilk kaynaklarda meydana geldiğini ileri sürmüştür (TK, sy. 194 [1978], s. 45-46). İtrî Efendi’nin Yenikapı Mevlevîhânesi civarına veya Edirnekapı dışındaki Mustafapaşa Dergâhı karşısına defnedildiği rivayet edilmekteyse de bu konuda kesin bilgi bulunmamaktadır.

Türk mûsiki tarihinin en önde gelen birkaç simasından biri olan İtrî Efendi hâneneliği, şairliği ve hattatlığının yanı sıra özellikle bestekârlığı ile tanınmıştır. Mûsikideki hocaları kesin olarak bilinmemekte, ancak Derviş Ömer, Kasımpaşalı Koca Osman, Küçük İmam Mehmed Efendi ve Hâfız Post gibi üstatlardan faydalanmış olabileceği tahmin edilmektedir. İbrahim Alâeddin Gövsa, mûsiki hocasının birkaç simasından biri olan İtrî Efendi olduğunu söyler (*Türk Meşhurları*, s. 196). Rauf Yektâ Bey, onun Câmi Ahmed Dede’nin (ö. 1078/1667) şeyhliği esnasında Yenikapı Mevlevîhânesi’ne devam ettiğini, âyinlerden aldığı ruhanî neşeyle Mevlevî olduğunu ve mevlevîhâneye gelen üstatlardan da faydalandığını, dervişlerden ney üflemeği öğrendiğini ifade eder (*Türk Musikisi Klasiklerinden Mevlevî Âyinleri*, II/7, s. VII). Eski kaynaklarda yer almayan bu bilgiler daha sonra yazılan eserlerde de tekrarlanmıştır.

Mûsikişinaslara dair yazılmış tek tezkire olan *Atrabü’l-âsar*’ın müellifi Ebûîshakzâde Mehmed Esad Efendi İtrî’nin sesinin çirkin olduğunu söyler. Ancak hüzzâr-ı hümayun fasıllarına hânende olarak katılması, Enderun’daki hocalığı yanında padişahın onu zaman zaman sadece kendisini dinlemek amacıyla huzura çağırması, Sâlim Tezkiresi’nde, sesinin bulunduğu mecliste diğer hânendelere ağız aç-

Buhûrîzâde İtrî Efendi’ye atfedilen Edirnekapı sur dışında-ki mezar ve mezar taşı - İstanbul

tırmayacak derecede güzel olduğundan bahsedilmesi Esad Efendi'nin ifadesinin doğru olmadığını ortaya koymaktadır. Kaynaklarda Buhûrîzâde künyesiyle anılan başka hânendeler de bulunmaktadır. Meselâ Evliya Çelebi'nin "nevzuhûr hânendeler" başlığı altında sıraladığı sanat-kârlar arasında Buhûrîzâde Hâfız lakaplı bir müşikişinasın adı geçmektedir. Ancak onun Mustafa İtrî Efendi olması mümkün değildir. Zira *Seyahatnâme*'nin ilk cildi 1631 yılında yayılmıştır. İtrî ile karıştırılan önemli bir isim de Buhûrîzâde lakabıyla tanınan Sünbülî şeyhi, şair ve müşikişinas Abdülkerim Efendi'dir (ö. 1192/1778). El yazması güfte mecmualarında çoğunlukla Buhûrîzâde-i Sâni adıyla bazı dinî bestelerine rastlanan Abdülkerim Efendi Eyüp'teki Şah Sultan Sünbülî Tekkesi şeyhlerindendir. Kantemiroğlu'nun *İlmü'l-mûsikî ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi* adlı eserlerinde sözünü ettiği hârende Buhurcuzâde'nin Mustafa İtrî Efendi olması mümkündür.

Sade ve açık ifadelerle yazdığı manzumelerinden İtrî'nin güçlü bir şair olduğu anlaşılmaktadır. Şuarâ tezkirelerinde ve güfte mecmualarında na't, gazel, muamma, tahmîs, nazîre, tarih ve kıtalarının yanı sıra hece vezniyle yazılmış türkülerine de rastlanmaktadır. Muamma hallinde de üstad olduğu belirtilen İtrî'nin şairliği üzerinde, manzumelerine tahmîs ve nazîreler yazdığı çağdaşı ünlü şair Nâbî'nin tesiri olduğu kanaati yaygındır. *Sâlim Tezkiresi*'nde sözü edilen divanına ise bugüne kadar rastlanmamıştır. Ayrıca İtrî mahlasıyla mecmualarda görülen şiirlerin hepsinin ona ait olmadığını, bu mahlası kullanan ve 1035'te (1626) vefat eden Mehmed adlı bir başka şairin de bulunduğunu belirtmek gerekir.

Mustafa İtrî Efendi aynı zamanda ta'lik hattında söz sahibi bir hattattır. Bu sahadaki hocası, ta'lik üstadı Tophânîli Mahmud Nûri Efendi'nin talebelerinden Siyâhî Ahmed Efendi'dir. Sadettin Nüzhet Ergun, Halil Edhem Arda'nın özel kütüphanesinde bulunan *Hâfız Post Mecmuası* hakkında bilgi verirken bu mecmuaya İtrî'nin ta'lik hattıyla yapmış olduğu bazı ilâvelerden bahseder (*Antoloji*, I, 50, 133).

İtrî'nin bir müşikişinas olarak asıl önemli yönü bestekârlığıdır. Türk müşikisinin cami, tekke ve klasik müşiki alanlarında peşrev, saz semâisi, kâr, beste, semâi, âyin, na't, durak, tevşih, tekbir, salâ ve ilâhi olmak üzere hemen her formunda

eser vermiş nâdir sanatkârlarından olan İtrî'nin eserleri alışılmışın dışında bir melodi örgüsüne sahiptir. Çoğunlukla Fuzûlî, Nev'î, Şehrî, Nâbî gibi şairlerin ve arkadaşları Nazım'ın manzumelerini, nâdir olarak da kendi güftelerini bestelemiştir.

Dinî eserleri içinde özellikle cami müşikisinin şaheserleri arasında bulunan segâh tekbiri ve salât-ı ümmiyyesi, küçük bir ses alanı içerisindeki büyük ifade gücünün çarpıcı örneklerindendir. Ayrıca mevlevîhânelerde âyin-i şeriften önce okunan, sözleri Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye ait olan ve "Na't-ı Mevlânâ" adıyla bilinen rast na't sağlam melodik yapının olgun bir göstergesidir. Öte yandan âhenkli bir ses örgüsüyle işlenen segâh âyini de Mevlevî âyinlerinin en güzel örneklerindendir. Klasik Türk müşikisi alanında ise Hâfız-ı Şîrâzî'nin, "Gülbün-i iyş mîdemed sâki-i gül'îzâr kû?" mısraıyla başlayan Farsça gazeli üzerine bestelediği nevâ makamındaki kârı bu formun şaheserleri arasında yer alır. Kârların çoğunlukla terennümle başlamasına karşılık burada doğrudan güfteye girilmesi de eserin bir diğer özelliğidir. Ayrıca "Câm la'lindir senin âyine rûy-i enverin" mısraıyla başlayan hisar bestesi, "Her gördüğü perîye gönül mübtelâ olur" mısraıyla başlayan bûselik bestesi, "Gamzen ki ola sâki-i çeşm-i siyeh-i mest" mısraıyla başlayan bestenigâr bestesi, "Dil-i pür ıztırâbım mevce-i seylâbdır sensiz" mısraıyla başlayan hisar ağır semâisi ile Nef'î'nin, "Tütî-i mûcizegüyem ne desem lâf değil" mısraıyla başlayan güftesine yaptığı segâh yürük semâisi klasik Türk müşikisinin en seçkin eserlerindendir.

Mehmed Esad Efendi *Atrabü'l-âsâr*'da onun binin üzerinde murabba, nakış ve kâr bestelediğini söyler. Mûberka, necd, rekb, selmek gibi bugün tamamen unutulmuş makamlardan çok kullanılan meşhur makamlara kadar bestelediği eserlerine çeşitli el yazması güfte mecmualarında rastlanmaktaysa da günümüze bunlardan çok azı ulaşabilmiştir. Yılmaz Öztuna onun zamanımıza ulaşan kırk iki, Ekrem Karadeniz ise kırk dokuz eserinin listesini verir. Camilerde cumhur müezzinliği çerçevesindeki birtakım uygulamaların ve bunların müşikiyle ilgili düzenlemelerinin, teravih namazı esnasında makam değiştirme kurallarının da İtrî tarafından konulduğu genellikle kabul gören rivayetler arasındadır.

İtrî'nin İstanbul surları dışında oturduğu, çiçek ve meyve meraklısı olduğu, bahçe işleriyle uğraşmaktan zevk duyduğu

ve kendisine İtrî mahlasının bu sebeple verildiği, "Mustâbey" armudunun da onun tarafından yetiştirildiği kabul edilmektedir. Yahya Kemal Beyatlı "İtrî" adlı şiirinde, onun Türk müşikisindeki yerini dile getirmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 634; Mücib, *Tezkire*, İÜ Ktp., TY, nr. 3913, s. 28; Safâî, *Tezkire*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2549, vr. 229^{a-b}; Kantemiroğlu, *İlmü'l-mûsikî*, I, 106; a.mlf., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yükseliş ve Çöküş Tarihi*, Ankara 1979, II, 242; Belîğ, *Nuhbetü'l-âsâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 1182, vr. 62^b-63^a; Şeyhî, *Vekâyiü'l-fuzalâ*, s. 468-469; Sâlim, *Tezkire*, İstanbul 1315, s. 479-481; Esad Efendi, *Atrabü'l-âsâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 6204, vr. 7^b-8^a; a.e. (nşr. Veled Çelebi, *Mekteb Mecmuası*, sy. 2, İstanbul 1311), s. 79-81; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 745-746; Mustafa Safvet, *Nuhbetü'l-âsâr*, İÜ Ktp., TY, nr. 6189, vr. 81^b; Tefkik, *Mecmûatü't-terâcim*, İÜ Ktp., TY, nr. 192, vr. 71^b; *Sicill-i Osmani*, I, 483; Rauf Yektâ, "İtrî", *Türk Musikisi Klasiklerinden Mevlevî Âyinleri*, İstanbul 1934, II/7, s. VII-VIII; a.mlf., "İtrî'nin Medfeni", *Tevhîd-i Efkar*, İstanbul 20 Kânunusânî 1922/21 Cemâziyelevvel 1340, s. 3; a.mlf., "İtrî", a.e. (15 Şubat 1922/17 Cemâziyelâhîr 1340), s. 3; Ezgi, *Türk Musikisi*, I, 113; Ergun, *Antoloji*, I, 50, 122, 124, 128-136, 174-179; Semire Oskay, *İtrî ve Bestelediği Şiirler* (lisans tezi, 1948), İÜ Ed. Fak. Ktp., T, nr. 276; Bakî Süha Ediboğlu, *Ünlü Türk Bestekârları*, İstanbul 1962, s. 11-18; Ruşen Ferid Kam, "Rahtetli Üstadım Necatî Lugal ve Bütün Bestekârmız İtrî Hakkında", *Necatî Lugal Armağanı*, Ankara 1968, s. 59-64; a.mlf., "İtrî Mustafa Efendi", *Dârülelhan Mecmuası*, sy. 2, İstanbul 1340, s. 65-67; a.mlf., "Radyomuzda İtrî", *Radyo Mecmuası*, sy. 9-10, Ankara 1942, s. 7; Yılmaz Öztuna, *İtrî*, Ankara 1987; a.mlf., *BTMA*, I, 374-376; Rüstü Şardağ, *Mustafa İtrî Efendi*, Ankara 1989; Lâika Karabey, "İtrî Mustafa Efendi, Buhûrîzâde", *MM*, sy. 15 (1949), s. 8-9; Hayri Yenigün, "İtrî", a.e., sy. 116 (1957), s. 233-234, 249; sy. 117 (1957), s. 261, 281; Osman Şevki Uludağ, "İtrî-Eserleri", a.e., sy. 161 (1961), s. 136-137; Halil Can, "Dinî Musikî: İtrî Zamanı", a.e., sy. 317 (1976), s. 21-24; İsmail Baha Sürelsan, "İtrî", *MK*, sy. 4 (1977), s. 17-26; Ekrem Karadeniz, "Buhûrîzâde Mustafa İtrî Efendi", *TK*, sy. 194 (1978), s. 44-53; Gövsa, *Türk Meşhurları*, s. 196; Mehmet Aksoy, "İtrî, Mustafa Çelebi (Buhûrîzâde)", *TDEA*, IV, 313-314; Bülent Aksoy, "İtrî", *DBİst.A*, IV, 114-115.

NURİ ÖZCAN

ITTIRAD (الإتراء)

Övülen veya yerilen kimseye ve soyuna ait isimlerin bir beyitte sıralanması anlamında bir edebî sanat.

Sözlükte "kovmak, sürmek, defetmek" anlamına gelen *tard* kökünden masdar olan *ittirâd* "peşpeşe gitmek, akmak, söz birbiri ardınca akarcasına dökülmek, su